

Alternatív módszerek alkalmazása a hitoktató képzésben

Bencéné Fekete Andrea*

Abstract   **Application of alternative educational methods in education of teachers for theology.** In theological education the most common form of teaching is lecture, both towards children and adults – this is preferred not just by the teachers, but also by the students. It is a general view that within the limited time-frame of distant education this is the best way of transmitting the most information and aiding the work of students at home. The methods applied in the education of adults needs to be different, of course, from those of the schools; however the alternative methods based on activity and achievement can be applied in this field as well. Theological teachers – after finishing their studies – will make sessions for children and adults about the Bible. The primary aim of the course would be to provide something different from ‘forced’ learning. A good way of achieving this is to teach the teachers about the alternative methods and make them practice as well – this is why within the frames of differentiating pedagogy the adults are taught the same way as well. They get to know the stories of the Bible via project works, which make the scenes more authentic and understandable.

Keywords   adults education • theological education • project • games • alternative methods

Bevezetés

„Nem veréssel, hanem szelídséggel teheted őket barátaiddá. Kezdd el tehát azonnal a munkát!”

(Don Bosco)

Az ilyen alap gondolatok szerint működő oktatás, nevelés mindenkinek az álma, a pedagógus célkitűzései között szerepel; de a megvalósításához a hittani ismeretek mellett, a didaktikai, módszertani eszköztár bővítése elengedhetlenné válik. A hitoktató, a katekéta figyelmének nem csak a keresztény nevelésre, a hittani ismeretekre kell kiterjednie, hanem széleskörű pedagógiai, pszichológiai ismereteket is kell birtokolnia.

---

* Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar
E-mail: fekete.andrea@ke.hu

A hitoktatásban a gyermekek és a felnőttek esetében is egyaránt a legerjedtebb tanítási módszer az előadás, amelyet nem csak az oktatók preferálnak, hanem a hallgatók is előtérbe helyeznek. Az az általános nézet, hogy a levelező képzésben a rendelkezésre álló rövid időkereten belül a legtöbb ismeretet előadás során lehet átadni, lejegyzetelni, hogy ezáltal is könnyebb legyen az otthoni önálló tanulás. A felnőttképzésben alkalmazott módszereknek természetesen különbözniük kell az iskolarendszerű oktatástól, de az eredményesség fokozásának érdekében ezen a területen is kiválóan alkalmazhatók az aktivitásra épülő, sikerélményen alapuló alternatív módszerek. A hagyományos oktatási módszerek és munkaformák alkalmazása mellett cél a tanuló személyiségét, egyéniségét, korától függetlenül szem előtt tartó oktatási modernizáció.

A hitoktatók képesítésük birtokában gyermekeknek és felnőtteknek tartanak bibliai foglalkozásokat, amelyek során a hagyományok szerint a történetek közvetítése elsősorban elbeszélésen, valamint az azt követő megbeszélésen alapul. Amennyiben kizárólagosan ezt a két módszert alkalmazzák, akkor nem biztos, hogy a gyermekek érdeklődését sikerül felkelteniük, gondolkodásukat fejleszteniük és mozgásigényüket kielégíteniük.

A hitoktatóknak kreatívnak, ötletekben gazdagnak, és flexibilisnek kell lenni ahhoz, hogy a modernizáció világában olyan módszertani eszköztárral rendelkezzen, amik a gyermekek figyelmét fel tudják kelteni, a kívánt irányba terelni. A módszereket és az eszközöket nem elég csupán ismerni, a gyakorlatban sikeresen kell alkalmazni őket.

A hittanórák értékelése legtöbb esetben nem jeggyel történik; a foglalkozások eredményessége a gyermekek motiválásával, sikerélményükkel fokozható. A hittanórán a cél az, hogy a gyerekek ne érezzék kényszernek a tanulást. Ennek elérése érdekében a hitoktatóknak is meg kell tanulniuk alkalmazni az alternatív módszereket; ez úgy történhet a legeredményesebben, ha saját maguk is begyakorolják ezeket a technikákat. A hitoktató képzésben a differenciáló pedagógia keretén belül a felnőtt hallgatók számára az ismeretek közvetítése alternatív módszerekkel történik. A bibliai történetek feldolgozására projekt keretén belül kerül sor. Olyan több foglalkozáson keresztül tartó projekteket terveznek, és valósítanak meg a hallgatók, amely során autentikussá, a gyermekek számára könnyen érthetővé teszik a bibliai történeteket. Saját tapasztaláson keresztül megismerkednek a játék szerepével a felnőtt és a gyermek személyiségének fejlődésében, valamint gyakorolják a kooperatív technikák alkalmazását.

A hittan foglalkozáson alkalmazott oktatási módszerek

A módszer, olyan eljárássorozat, út, amely elvezet a célhoz. Az oktatási módszerek magukba foglalják a tanulók és a pedagógusok a cél elérése érdekében tett erőfeszítéseit, részét képezik az oktatási folyamatnak, olyan összetevők, amelyek eltérő stratégiákba szerveződve kerülnek alkalmazásra (Falus:1998).

Az Országos Közoktatási Intézet 2006-ban felmérte, hogy milyen módszereket és munkaformákat alkalmaznak a pedagógusok az intézményes oktatás keretén belül. A tanároknak egytől ötig kellett értékelniük az iskolai oktatásban előforduló eljárásokat. A skálán az egy azt jelentette, hogy soha nem alkalmazza a gyakorlatban, az öt pedig azt, hogy nagyon gyakran használja a tanórákon azt a módszert és eljárást. Az eredmények azt mutatták, hogy a pedagógusok az innovatív törekvések ellenére is a

hagyományos módszereket, elsősorban a magyarázatot és megbeszélést, a frontális osztálymunka elemeit alkalmazzák (Honfi–Komlódi, 2010).

1. táblázat • A pedagógusok által alkalmazott módszerek

Módszer	Tanárok összessége (1-5)
Megbeszélés, beszélgetés	4,68
Magyarázat	4,26
Szemléltetés, demonstráció	3,86
Projekt módszer	2,28

Forrás: Radnóti, 2008.

A tananyag elsajátításának érdekében, a tapasztalatok megszerzését a gyermekeknek a szemléltető eszközök biztosítják, ám nem biztos, hogy a hagyományos módszerekhez kapcsolatosan lehetővé teszik az önálló ismeretszerzés folyamatának megvalósulását. A fenti táblázat mutatja, hogy a projekt módszert csak kevesen alkalmazzák; feltehetően azért, mert napjainkban még mindig a tantárgyi elszigeteltség az uralkodó, míg a projekt eredményes megvalósulásához tantárgyi integrációra van szükség.

2. táblázat • A pedagógusok által preferált munkaformák

Munkaforma	Tanárok összessége (1-5)
Egyéni munka	4,28
Differenciálás	3,58
Csoportmunka	2,95
Páros munka	2,88

Forrás: Radnóti, 2008.

A fenti táblázatból egyértelműen leolvasható, hogy a pedagógusok a hagyományos oktatáshoz kötődő munkaformát, az egyéni feladatmegoldást kedvelik. A fenti értékek szerint a differenciálást gyakran alkalmazzák a tanárok; az adatokból azonban arra lehet következtetni, hogy az egyéni képességeket figyelembe vevő, önálló feladatmegoldás az uralkodó a tanórákon, mivel a csoport- és a páros munkát sokkal kevesebbet használják.

A hitoktatásban hasonló felmérés még nem áll rendelkezésünkre, de a tapasztalatok alapján a leggyakrabban alkalmazott módszer az előadás; azaz monologikus szóbeli közlés, amely egy-egy téma, bibliai történet részletes, hosszabb ideig tartó kifejtésére szolgál. A legtöbb esetben a hitoktató előadása kiegészül a magyarázat elemeivel is. Ebben az esetben a pedagógus aktív szerepet vállal, ám a diák csak passzív befogadóvá válhat. A hagyományos módszerek közül kisebb mértékben ugyan, de alkalmazásra kerül a megbeszélés és a vita. Mindkét eljárás dialogikus módszer, ahol a diáknak is lehetősége nyílik az önálló véleménykifejtésre, gondolatmenetének felvázolására. Az utóbbi módszer előnye a hittanórán is, hogy a bibliai, hitéleti ismeretek elsajátítása mellett lehetőséget nyújt a gondolkodás és a kommunikációs készségek fejlesztésére. A jól előkészített vitában a tanulók nem csak a pedagógussal kommunikálnak, hanem egymással is „szembeszállnak”, nagyfokú önállóságot élveznek, míg a pedagógus a háttérből, követi és indirekt módon irányítja a vita menetét. (Falus, 1998). A hagyományos hitoktatás alapvetően a fent említett négy eljárásra épül amelyek minden pedagógus számára ismertek, könnyen alkalmazhatóak, és a felnőtt oktatásának vázát is képezik. Napjaink hitoktatóinak azonban a modern, felgyor-

sult, hektikus környezetben élő fiatalokat kell elrepíteniük egy örök érvényű tanokat, általános erkölcsi értékeket közvetítő világba.

A tanítók és tanárok között, Isó Barbara (2011) szerint, a hitoktató van a legnehezebb helyzetben, a tanítás körülményeit figyelembe véve. Míg az iskolában oktatott tárgyak kötelezőek, a tantárgyi értékelés befolyásolja a továbbtanulást, addig a hittan, néhány egyházi iskolát kivéve tanórán, illetve iskolán kívüli elfoglaltság. Mivel nem kötelező a jelenlét, nem elegendő a tematikus óra megtartása, hanem meg kell küzdeni azért, hogy a következő alkalommal is visszajöjjenek a diákok. A hitoktató egyetlen eszköze, hogy olyan légkört teremtsen a foglalkozásokon, hogy a gyerekek szívesen, örömmel vegyenek részt rajta. Változatos, újszerű módszereket kell alkalmaznia, amelyek a gyermekek számára lehetővé teszik, hogy bármikor önállóan is bekapcsolódhassanak az ismeretszerzés folyamatába. Ezt kiegészíthetik a hittanfoglalkozáson résztvevők életkori sajátosságait figyelembe vevő, a tapasztalás lehetőségét biztosító, többfunkciós eszközök.

A hittanórákat didaktikailag hasonlóképpen kell felépíteni, mint az iskolai tanórákat, de emellett tartalmazniuk kell a rituálékhoz kapcsolódó mozgásos és zenés elemeket is. A résztvevők érdeklődését, akár kicsikről, akár felnőttekről van szó, fel kell kelteni, a kíváncsiságra és a megismerésvágyra alapozva. A folytonosságot a megszokott, állandó részek biztosítják, a kezdő és a záró imádságok, valamint az énekek és az áldás. Az állandó részek nyújtanak a gyermekek számára biztonságot - az otthonosság érzetét keltik. A szokatlan részek a meglepetést biztosítják, a folyamatos megújulást, melynek segítségével a résztvevők bővítik saját ismereteiket, gondolat-, és lelkivilágukat, és fenntartják a gyermekek érdeklődését is.

Alternatív módszerek a felnőttoktatásban

A felnőttképzés célja a felnőtt személyiség gazdagodásának, differenciálódásának elősegítése, új ismeretek elsajátításával, a már meglévő képességek fejlesztésével, valamint újak kialakításával. A felnőttkori tanulás bonyolult, soktényezős folyamat. Az eredményes tanulás feltétele az érzékelési, a szóbeli kifejezési funkciók, a szellemi műveletek alkalmazása. A tevékenység eredményességének egyik kulcstényezője a motiváció, amely a hagyományostól eltérő oktatási módszerekkel fokozható. A csoportban történő tapasztaláson alapuló ismeretszerzés fokozza a tanulás utáni érdeklődést, sikerélményt biztosít, mely pozitív hatást gyakorol a tanulási szándékra, a beállítódásra és az önbizalom erősödésére. Durkó (1999) szerint a felnőttkori tanulás eredményességét meghatározzák az öröklött adottságok is, amelyek a nevelés révén sajátos képességek, tehetséggé erősödhetnek. A változatos módszerek alkalmazása, a csoportban végzett tanulási tevékenység nagymértékben hozzájárul a tanulási képességek tehetséggé alakulásához felnőttkorban is (Durkó, 1999).

Halmainé (2012) azt írja, tévhit, hogy míg a közoktatásban egyre nagyobb létjogosultsággal rendelkeznek az alternatív módszerek, addig a felnőttképzésben erre egyáltalán nincs igény. A felnőtteknél még nagyobb szükség lenne arra, hogy a gyakorlati életben használható tudás birtokában jussanak, ez pedig a gyakorlatorientált, képességfejlesztő kurzusok segítségével biztosítható.

A hitoktató képzés során a hallgatók oly módon sajátítják el az alternatív módszertani ismereteket, hogy részt vesznek egyházi események, valamint egymáshoz szorosan kapcsolódó bibliai történetek projekttervének készítésében, lebonyolításában, értékelésében. Játsszanak, illetve játékokat készítenek a hitéleti ismeretek közvetítéséhez és elsajátításának ellenőrzéséhez. Tanulják a kooperatív technikák alkalmazá-

sát, miközben ők is ilyen módon sajátítják el az új ismeretek. A hitoktatás módszertana szemináriumokon megszűnnek a tanulási folyamat passzív elszenvedői lenni, átérnek az aktív ismeretszerző, tanulást segítő szerepbe.

A játék szerepe a hitoktatásban

A játék szó hallatán a gyermek jut eszünkbe, és a kicsik életéhez kapcsolódó sok színes tárgyi csoda, amely az anyagi világunk részévé vált az idők folyamán. A játék azonban nem csak a tárgy és nem kizárólagosan a gyermekekhez kötődik. A felnőtt lélek mélyén is ott rejlik a játék iránti titkos vágy, mivel a mindennapi taposómalom monotonosságából egy egészen másik világba képes áthelyezni a résztvevőit.

Benjamin Franklin szerint „A játék megolajozza a testet és a lelket.” A játéknak fontos szerepe van a gyakorlati életben, a pedagógiában és a pszichológiában egyaránt. Örömet okoz, észrevétlenül tanít, fejleszt, egy másik világba varázsol el, megszabadít a kötöttségektől, függetlenné tesz. Péter Beáta tanulmányában (2010) arra utal, hogy a játék és a vallás között rejtett egység van, amelynek az alapját a szabadság adja. A játék során alkalma nyílik minden korosztálynak az élettapasztalatok megszerzésére. A játék segíti a személyiség fejlődését, alakítja a lelket és a testet, megakadályozza az erőszakot, valamint a túlzásokra való hajlamot. Új dimenziókat, lehetőségeket tár fel a résztvevők számára, észrevétlenül biztosítja az utat és a módot az emberré váláshoz, amelyre a hétköznapi céltudatos tevékenység során nincsen lehetőség.

Játszani azonban nem tud mindenki, gyermekeknek és felnőtteknek is me kell tanulniuk konstruktív játék módját. A hittan foglalkozások során a játék lehetőséget nyújt, hogy a hitismeretek interiorizáldójanak. A játék által nyújtott lehetőségek segítségével élmény lesz a tanulás, miközben a gyermeket észrevétlenül nevelhetjük is. Az óvodás korosztálynál még nem beszélhetünk tudatosságától, viszont kiskiskolás kortól kezdődően fokozatosan egyre tudatosabbá válik a játéktevékenység, egyértelműen különbséget tudnak tenni a valóság és a játék által kialakult világ között (Péter, 2010).

Béndek Katalin két csoportra osztotta a hittanórán alkalmazható játékokat. Az elsőbe a hit tartalmához kapcsolódó tanuló játékok tartoznak, amelyeknek elsődleges célja az új ismeretek elsajátítása, illetve a már tanultak gyakorlása. A második csoportot a hittani ismeretektől független játékok alkotják, melyeknek célja a feszültség oldása, örömszerzés, illetve kapcsolat biztosítása az iskolai órák és a hittanóra között. A személyiségre gyakorolt hatás alapján megkülönböztethetünk kooperáló játékokat, amelyek nem tartalmaznak versengést; és konkuráló, ahol a játék végső célja a győzelem. Péter Beáta szerint (2010) a konkuráló játékot sem szabad kihagyni a hittanóráról, mert a gyermekeknek szükségük van arra, hogy megtanulják kezelni a vereséget is. Segítségét nyújtanak a résztvevőknek abban, hogy megismerjék képességeiket, és a vereséget kisebb csalódással tudják átélni.

A módszertani órák tapasztalatai azt mutatják, hogy a felnőttek is szívesen játszanak, szabályokat azonban sokkal nehezebben fogadják el, mint a gyermekek. Ugyanez tapasztalható a projektmunka során is, de ott az okozta a felnőttek számára a könnyebbséget, hogy önállóan alkothatták meg a szabályokat, a tervezés során csak saját maguk között kellett megállapodniuk a korlátokban.

A projektpedagógia

A hazai szakirodalomban a projektpedagógia meghatározása meglehetősen sokszínű. Egyes szerzők pedagógiai irányzatnak tekintik, mások alternatív technikaként tartják számon, de oktatási stratégiának, és módszertani eljárásnak is gyakran nevezik. Olyan gyűjtőfogalom, amelybe beletartozik a projektorientált oktatás, a projekt módszer és a projektoktatás. A projektorientált oktatásnál egy pedagógus egy téma köré szervezi az ismereteket, és összekapcsolja a tananyagot a másik tárgyak ismereteivel. A projekt módszernél már több pedagógus dolgozik együtt a diákokkal, közösen dolgoznak fel egy komplex témát minden oldalról körüljárva. Ebben az esetben érvényre jut a tantárgyak közti integráció, de csak alkalmanként, nem rendszeresen oktatnak a tantárgyköziség szellemében. A legösszetettebb a projektoktatás, amikor is egy intézményen belül a szaktanárok összefogásának köszönhetően egész évben projektek keretében folyik az ismeretek közvetítése (Honfi – Komlódi, 2010).

A felnőttoktatásban az egyik legeredményesebben alkalmazható eljárás a projekt módszer. A pedagógus és a diákok közös tevékenységére épül, és alapja a problémamegoldás, a tapasztaláson alapuló öntevékeny ismeretszerzés. A hosszú időn át tartó megismerési folyamatot projektsorozatnak nevezzük (Martinkó:2010). A levelező oktatásban úgy valósítható meg, hogy a konzultációk alkalmával az első órán bevezető csoportmunka folyik: a téma kiválasztása, a célok meghatározása, a projektterv elkészítése, a feladatok kiosztása. Az előkészítő tevékenység a két találkozás közti időben történik, a hallgatók interneten tartják egymással a kapcsolatot és folytatják a munkát. A kivitelezésre, a projekt feladatok megvalósítására a következő személyes találkozás alkalmával kerül sor, míg a zárás, az ellenőrzés és az értékelés a befejező konzultáció alkalmával történik (Martinkó:2010).

Az egyházi ünnepekhez tartozó bibliai történetek feldolgozására kiválóan alkalmas ez a módszer, amely a résztvevők közös tevékenységén, közös munkáján és kreativitásán alapul. Az ismeretelsajátítás mellett a vizsgaszituációt is pótolhatja, és a vizsgázók számára élménnyé is teheti azt. Az első áldozás a gyermekek életében egy jelentős fordulópont, amely a fiatalok későbbi kapcsolatát a hittel döntően meghatározhatja. A próbatétel légköre is élménnyé alakítható egy projekt segítségével, amely során a vizsgázók nem csak hittani ismereteikről adnak számot, hanem személyiségük fejlődése és interperszonális kapcsolatuknak alakulása is nyomon követhető. A nevelés, a pozitív emberi kialakítása és erősítése nem csak a projekt módszer egyik célja, hanem a kooperatív technikák alkalmazásánál is érvényre jut.

Kooperatív oktatás módszer

A kooperatív módszer a hagyományos tanárközpontú tanulási módszerrel ellentétben a tanuló aktív tevékenységére helyezi át a hangsúlyt az oktatási folyamatban. A módszer sikerének titka, hogy nem csupán egy oktatási célhoz, nevelési helyzethez, témához, tantárgyhoz alkalmazható, hanem a pedagógiai folyamatban bármikor, sokféle módon használható (Kagan:2009). A kooperatív technikák elsősorban páros vagy csoportmunkára épülnek, az optimális hallgatói létszám 4-6 fő. A résztvevők közös munkát végeznek, és egyaránt felelősek egymás tevékenységéért. A módszer alkalmazásának a tapasztaláson alapuló ismeretszerzés mellett, az intellektuális készségfejlesztésen túl, az együttműködési és szociális készségek fejlődésében van kiemelkedő jelentősége. A kooperatív oktatási módszer alkalmazása a felnőttek oktatásában a kezdeti szakaszban nehézségeket okozhat, mivel elidegenedő, önmenedzselő világunkban az emberek nehezen teremtenek kapcsolatot. A munkafolyamat során azon-

ban a közösen végzett tevékenység a felnőtt hallgatók számára is érdekessé válik. A csoport sikere az egyéni eredményektől függ, s ez motiválja, biztatja a többi csapatagot is (Martinkó, 2010a).

Kagan a kooperatív technikák összegyűjtése során több mint 200 féle struktúrát épített fel, amelyek mind egy-egy részképesség fejlesztését tűzik ki célul. A hitoktatásban a hitéleti ismeretek közvetítése által fontos feladatunk az interperszonális kapcsolatok fejlesztése. A módszerek kiválasztásánál elsősorban a csoportépítés, a szociális, a gondolkodási, a kommunikációs készségek fejlesztése szerepel az első helyen. A felnőttek körében a legkedveltebb technikák a gyermekek hitoktatásában is sikeresen alkalmazhatók a korosztályi sajátosságok figyelembe vételével: a kerekasztal egyetért, a beszélő korongok, előbb dicsérv, akkor adom, járv túl az eszén. A hitoktatás során, mivel a pedagógus is aktív résztvevője lehet a feladatoknak, olyan technikákat érdemes alkalmazni, amelyeket a tanár is szeret. A saját öröme kisugárzik a gyerekekre, és így ők is szívesebben fogják elvégezni a feladatokat.

A mise vagy istentisztelet időtartama egy kisgyermek számára elrettentő lehet, de a hitoktatók segítségével a prédikáció is interaktívvá tehető. A szertartás első részét követően a gyermekek külön terembe vonulnak, ahol a közvetítendő ismereteket külön foglalkozás keretében kooperatív technikák alkalmazásával sajátítják el, majd azt követően visszatérnek a záró részre. Így sokkal könnyebben történik a gyermekeknél a hitéleti szokások kialakítása, a később rendszeres templomba járás megala-
pozása.

Összegzés

A fentiekben csak néhány alternatív módszer került bemutatása, de a sikerélményt nyújtó módszerek száma végtelen. A hitoktató hallgatók nem csak tanultak az új eljárásokról, hanem saját maguk is megtapasztalták a módszer előnyeit és nehézségeit mind a tanulói, mind pedig az tanári oldalról. A fenti módszerek kiemelkedő jelentősége, hogy észrevétlenné teszik a tanítás-tanulás folyamatát mindkét fél számára. Az ismeretszerzés örömforrássá válik, és sikerélmény biztosít. A tanulók nem csak új ismeretek birtokába jutnak, hanem folyamatosan fejlődik személyiségük is, reális önértékelés alakul ki bennük. A tanulók motiválására nem kell külön gondot fordítani, nem kell olyan erőltetetten megkomponálni, mint a hagyományos oktatási formáknál, mivel ezek az új öntevékeny módszerek maguktól, öntevékeny ismeretszerzéssel, állandó megújulással, változatossággal tartják fenn a résztvevők érdeklődését.

A pozitívumok mellett azonban bizonyos nehézségeket is meg kell említeni. A pedagógustól sokkal több tanórán kívüli felkészülést igényel, mint egy hagyományos tanóra. Ahhoz, hogy a tanár eredményesen tudja alkalmazni a tevékenykedtetésre épülő eljárásokat, jó szervezőkészséggel, komplex tárgyi tudással és széles látókörrel kell rendelkeznie.

Azok a hitoktatók, akik az alternatív módszereket a képzésünk keretében aktívan sajátították el a foglalkozások során, és nem csak előadás keretében ismerkedtek meg az új lehetőségekkel, szívesen és eredményesen alkalmazzák az új tanítási-tanulási módszereket a hitoktatói gyakorlatuk során – tehát láthatjuk, hogy a módszer valóban hatékony.

Felhasznált irodalom

- Durkó Mátyás 1999. *Andragógia. A felnőttnevelés és közművelődés új útjai*, Budapest: Magyar Művelődési Intézet.
- Falus Iván 1998. *Didaktika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Halmi, Csabáné 2012. *A felnőttképzés helyzetéről...* <http://www.hcsventura.hu/Flnttkpzs/Fkhelyzet.html> [2012. október 7.]
- Honfi Anita, Komlódi Nóra 2010. *Projektpedagógia*. Budapest: Műszaki Kiadó.
- Isó, Dorottya 2012. *Don Bosco módszerei a mai hitoktatásban*. <http://www.veszprem.hittan.hu/okuizsodora.htm> [2012. szeptember.4.]
- Kagan, Spencer, Kagan, Miguel 2009. *Kooperatív tanulás*. Budapest: Ökonet Kiadó.
- Martinkó József 2010a. *A felnőttképzés általános módszertana*. Kaposvár: Dávid Kiadó.
- Martinkó József 2010b. *Andragógiai didaktika*. Dávid Kiadó. Kaposvár: Dávid Kiadó.
- Péter Beáta 2010. *A játék helye a hitoktatásban*. <http://www.keresztenyszozszo.katolikhos.ro/archivum/2010/oktober/8.html> (2012.január 10.)
- Radnóti, Katalin 2008. *A projektpedagógia mint az integrált nevelés eszköze. Elméleti háttér és gyakorlati példák a módszer alkalmazására*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság.